

Семегин Т. С.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

КОНЦЕПТ ТА СУМІЖНІ З НИМ ПОНЯТТЯ

У статті аналізуються особливості функціонування таких термінів, як “антиконцепт”, “антонімічний концепт”, “концепти-опозиції” у понятійному апараті сучасної лінгвістики.

Ключові слова: концепт, антиконцепт, антонімічний концепт, концепти-опозиції

Термінологічний апарат концептології містить ряд термінопозначень, які вже знайшли своє послідовне застосування у працях провідних науковців: *картина світу* [7], *концептосфера* [10], *концептуалізація* [8; 22] і т. д.

Разом з тим нещодавно у лінгвістичній літературі з’явилися терміни “антиконцепт” [5; 6; 15; 21], “антонімічний концепт” [13], “концепти-опозиції” [14], що по-різному тлумачаться ученими, хоча позначають насправді одне і те саме явище.

Запровадження у науковий обіг номінацій такого типу продиктоване тенденцією, що склалася у сучасному мовознавстві – розгляд найбільш важливих світоглядних одиниць у взаємодії із їх опозиційними категоріями: *ДОБРО/ЗЛО* [9], *ЩАСТЯ/НЕЩАСТЯ* [17], *GLORY/DISGRACE* [18], *ЖИТТЯ/СМЕРТЬ* [14]. Основна функція вищезгаданих термінів убачається в позначенні та розмежуванні членів опозиції.

Вагому роль також відіграло переакцентування фокусу уваги мовознавців на дослідження негативно-маркованих [12; 19] та бінарних концептів [14; 18]. Раніше у лінгвістичних описах, як і у логіко-філософських вивчався переважно лише позитивний оператор, а негативний залишався у тіні [4, с. 9; 5, с. 54]. Хоча варто зазначити, що в більшості робіт сьогодні й надалі використовується термін “концепт” як для позначення одиниць із негативною аксіологічною семантикою (концепт *НЕПРАВДА*, концепт *ГРИХ*), так і для опозиційних концептів (концепти *СЧАСТЬЕ/НЕСЧАСТЬЕ*).

Значна перевага досліджень з позитивним оператором над негативним пояснюється “асиметрією позитивних і негативних позначень в мові” [4, с. 9] та несиметричністю співвідношення основної загальнооцінної пари *добре/погано*, бо оцінка *добре* може означати як відповідність нормі, так і її перебільшення, у той час як оцінка *погано* завжди імплікує відхилення від норми [4, с. 19].

Естетичні концепти теж представлені опозиційною парою *ПРЕКРАСНЕ/ПОТВОРНЕ*. Відповідно постає питання у виборі оптимального терміна для розмежування членів опозиції: “антиконцепт”, “антонімічний концепт” чи “концепти-опозиції”, що і зумовлює мету даної розвідки.

Завдання статті полягає у тому, щоб проаналізувати особливості коректного вживання таких номінацій, як “антиконцепт”, “антонімічний концепт”, “концепти-опозиції” у понятійному апараті сучасної лінгвістики.

Наукові результати. Одним із перших науковців, хто застосував термін “антиконцепт”, був Ю. С. Степанов, який стверджував, що антиконцепти представляють собою одне із найяскравіших, суперечливих, а тому актуальних явищ культури [21, с. 147]. У лінгвістичній літературі антиконцепт розглядають як 1) тип чи різновид концепту; 2) відокремлене від концепту явище; 3) комплементарну складову якоего цілого [6, с. 203].

У концептології намітилися два аспекти в яких використовується термінопозначення “антиконцепт”.

Згідно з першою позицією [6, с. 203; 21, с. 148], головна відмінність між концептом і антиконцептом полягає у наявності будь-якої протилежності. Під *антиконцептом* розуміють мисленнєвий образ, що утворюється як результат свідомого, напівсвідомого та несвідомого зіставлення людиною об'єктивованих у її мозку протилежних/контрастних предметів і явищ навколишнього світу [6, с. 203]. Розрізняють стереотипні (побудовані на основі логічної протилежності) та okazіональні (нетрадиційні, неконвенційні протиставлення) антиконцепти [6, с. 204].

Відповідно до іншої точки зору [5, с. 39-54; 15, с. 101], до числа антиконцептів належать лише ті одиниці, в структурі яких вагоме місце займає ціннісна складова. В такому випадку різниця між концептом і антиконцептом буде зумовлюватися маркованістю одиниці: позитивною чи негативною. Пари на зразок *день – ніч, зима – літо* не антиконцепти, хоча вони також побудовані на основі протиставлення. Антиконцепт виникає тоді, коли він викликає певне негативне ставлення до позначуваних ним фактів, явищ у тій чи іншій лінгвокультурі. В опозиціях *щастя/горе, надія/відчай* другий елемент, згідно з цією гіпотезою, можна назвати антиконцептом, оскільки ліва частина опозиції є позитивно маркованою, права – негативно, а в основі ментальних одиниць лежить цінність. Для позначення концепту і антиконцепту в їх діалектичній взаємодії С. Г. Воркачев пропонує використовувати термін “*лінгвокультурна ідея*” [5].

Важливе значення відіграє етнічна детермінованість, що передбачає неоднакове ставлення до того чи іншого феномену серед представників різних лінгвокультур. Так, А. М. Приходько зауважує, що той самий концепт може нести позитивний заряд в одній мові й негативний в іншій, або бути концептуально незначущим у третій [15, с. 101]. По-різному можуть оцінюватися суто етноспецифічні концепти, зокрема *АНТИКРИЗОВА КОАЛІЦІЯ, БЛАТ*. Крім того, оцінка може змінюватися залежно від контексту, дискурсу (концепт *НАЧАЛЬНИК, ВЛАДА*) [див. 15, с. 101].

Відомо, що префікс анти- означає протилежність, протидію, ворожість, а також заміну чи подібність [2, с. 32]. Разом з тим протилежність не за якоюсь ознакою, а за всією суттю. Таким чином антиконцепт – взагалі не концепт. Концептами у лінгвоконцептології є ментальні одиниці, що містять національно-культурний компонент і ціннісну складову. У такому випадку антиконцептом можна вважати той ментальний образ, що позбавлений етноспецифічності, який є концептуально незначущим у певній лінгвокультурній спільноті. Наприклад, в українській лінгвокультурі є концепт *КАЛИНА* і антиконцепт *БАМБУК*. Для україномовного простору бамбук – це не концепт, а просте поняття, що номінує різновид дерева.

Н. О. Погребна пропонує називати опозиції типу рос. *СЩАСТЬЕ-НЕСЩАСТЬЕ, УМ-ГЛУПОСТЬ* *антонімічними концептами*, що пишуться через дефіс і трактуються як одна одиниця із двокомпонентним ядром [13, с. 18]. Центром антонімічного концепту є антонімічна пара, що розвиває протилежні значення на основі спільної архісеми. *Антонімічний концепт* при цьому визначається як концепт, у якого відбувається коливання значення архісеми між компонентами ядра [там само, с. 18].

Застосування терміна “антонімічний концепт” видається не досить вдалим через його вузьке, обмежуваче значення для позначення такого складного, динамічного і багатовимірного ментального утворення. Окрім цього опозиційні концепти тісно пов'язані між собою і їх доцільно розглядати у взаємодії, але трактувати як одну одиницю не є цілком логічним, оскільки вони позначають два протилежні фрагменти дійсності.

О. Ю. Пономарьова у своїх дослідженнях використовує номінацію “*концепт-опозиція*”, бо вона є лаконічною, а також поєднує в собі ідею єдності і протиставлення концептуального простору [14, с. 8].

Однією із гіпотез щодо причин такого широкого виникнення і функціонування опозицій є психологічна теорія, яка стверджує, що людина прагне аналізувати всі явища дійсності в контексті користі чи шкоди для себе і своєї соціальної групи. Кожну із пар протиставлень можна розглядати, як переклад основного протиставлення *благоприємний – неблагоприятний* [11, с. 26].

Термінопозначення “*концепт-опозиція*” має і ряд інших переваг. По-перше, бінарність виступає як чи не найважливіший принцип категоризації дійсності, поштовхом до виникнення якої стала така риса мислення первісної людини, як вимога порядку [20]. По-друге, в центрі будь-якої картини світу лежать бінарні опозиції, що носять універсальний характер: *життя – смерть, щастя – нещастя, правий – лівий* і т.д. [16]. По-третє, основними принципами впорядкування саме концептів прийнято вважати протиставлення та бінарність [1, с. 17-23].

З огляду на сказане вище, застосування для позначення світоглядних одиниць у взаємодії із їх опозиційними категоріями термінопозначення типу “*опозиційні концепти*” видається найбільш виправданим.

Отже, *опозиційні концепти* – це ментальні одиниці, що відображають різновекторність аксіологічного навантаження двох протилежних фрагментів дійсності і відзначені лінгвокультурною специфікою.

Як і будь-яка бінарна опозиція, опозиція ПРЕКРАСНЕ/ПОТВОРНЕ характеризується асиметричністю, оскільки ПРЕКРАСНЕ трактується як еталон, стосовно якого і визначається ПОТВОРНЕ. Дана асиметричність проявляється як в синхронії, так і в діахронії. Це яскраво демонструє Т. І. Вендіна на прикладі російської культури. За її спостереженнями, у старослов'янській мові існувало декілька слів зі значенням “*краса*”, в той час як імен зі значенням “*потворне*”, “*потворність*” не було [3, с. 143]. Більше того, естетична оцінка зі знаком “плюс” у російській лінгвокультурі стосується частіше за все жінок, тоді як оцінка зі знаком “мінус” зустрічається переважно в описах чоловіка. Та навіть коли естетична оцінка зовнішності чоловіка є позитивно маркованою, вона супроводжується негативною конотацією [там само, с. 143]. Відтак, асиметричність виявляється не лише в процесі розвитку опозицій, але і в процесі функціонування мовної одиниці.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Уведення нових термінів у понятійний апарат лінгвоконцептології є не завжди виправданим і науково доцільним. Це яскраво демонструють такі номінації, як “*антиконцепт*”, “*антонімічний концепт*”. Найбільш коректним термінопозначенням для ментальних одиниць на зразок ПРЕКРАСНЕ/ПОТВОРНЕ, як видається, є номінація “*опозиційні концепти*”. Цей термін відображає не тільки різновекторність аксіологічного навантаження, але і акцентує на протилежності як суттєвій ознаці цих двох фрагментів дійсності.

Л і т е р а т у р а :

1. Белова А. Д. Языковые картины мира в рамках когнитивно-дискурсивной парадигмы / А. Д. Белова // Культура народов Причерноморья. Научный журнал. – № 29. – Язык и мир. – 2002. – С. 17-23.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : “Перун”, 2004. – 1440 с.
3. Вендина Т. И. Прекрасное и безобразное в русской традиционной культуре / Т. И. Вендина // Логический анализ языка. Языки эстетики: Концептуальные поля прекрасного и безобразного. – М. : Индрик, 2004. – С. 143-162.

4. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Елена Михайловна Вольф. – 2-е изд., доп. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 280 с. (Лингвистическое наследие XX века).
5. Воркачев С. Г. От лингвоконцептологии к лингвоидеологии: поиски метода / С. Г. Воркачев // Vita in lingua : сб. ст. к юбилею профессора С. Г. Воркачева. – Краснодар : Атриум, 2007. – С. 39-60.
6. Давидова Т. В. Антиконтцепт як одне з базових понять когнітивної лінгвістики / Т. В. Давидова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов : Зб. наук. праць. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 3. – С. 200-205.
7. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов : монография / Олег Александрович Корнилов. – М. : ЧеРо, 2003. – 349 с.
8. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : Филол. ф-т МГУ имени М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
9. Лисицька О. П. Концепти “добро” та “зло” в російській мовній картині світу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / О. П. Лисицька. – Харків, 2001. – 18 с.
10. Лихачев Д. С. Избранные труды по русской и мировой культуре / Дмитрий Сергеевич Лихачев. – СПб. : СПбГУП, 2006. – 416 с.
11. Мельникова А. А. Язык и национальный характер. Взаимосвязь структуры языка и ментальности / Алла Александровна Мельникова. – СПб. : Речь, 2003. – 320 с. – (Психологический практикум).
12. Морозова О. Л. Лінгвальні аспекти неправди як когнітивно-комунікативного утворення (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04 / О. Л. Морозова. – К., 2008. – 35 с.
13. Погребная Н. А. Антонимический концепт в русском и английском языках : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.01, 10.02.19 / Наталья Александровна Погребная. – Минск, 2006. – 226 с. :
14. Пономарева Е. Ю. Концептуальная оппозиция “жизнь–смерть” в поэтическом дискурсе (на материале поэзии Д. Томаса и В. Брюсова) : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / Е. Ю. Пономарева. – Тюмень, 2008. – 22 с.
15. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
16. Руднев В. П. Словарь культуры XX века / Вадим Петрович Руднев. – М. : Аграф, 1997. – 384 с.
17. Русакова И. Б. Концепты “счастье” – “несчастье” в лингвокультурном содержании русских пословиц : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / И. Б. Русакова. – М., 2007. – 24 с.
18. Русина Е. В. Бинарные концепты “Glory” и “Disgrace” в американской лингвокультуре : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Е. В. Русина. – Волгоград, 2008. – 23 с.
19. Семухина Е. А. Концепт “грех” в национальных языковых картинах мира : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Е. А. Семухина. – Саратов, – 2008. – 22 с.
20. Снитко О. С. Коди культури у мовній об'єктивізації дійсності / О. С. Снитко // Studia Linguistica : зб. наук. праць. – К. : ВГЦ: Київський університет. – Вип. 1. – 2008. – С. 115-121.
21. Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 248 с.
22. Langacker R. W. Introduction to Concept, Image, and Symbol / R. W. Langacker // Cognitive linguistics : basic readings. – Berlin, New-York : Mouton de Gruyter, 2006. – V. 34. – P. 29-67. – (Cognitive linguistics research).

В статті аналізуються особливості функціонування таких термінів, як “антиконцепт”, “антонимический концепт”, “концепты-оппозиции” в понятійному апараті сучасної лінгвістики.

Ключевые слова: *концепт, антиконцепт, антонимический концепт, концепты-оппозиции.*

The article focuses on the peculiarities of functioning of such terms as anticoncept, antonymic concepts, concepts-oppositions in conceptual apparatus of modern linguistics.

Keywords: *concept, anticoncept, antonymic concepts, concepts-oppositions.*